

vîler", "Bağdat", "Kuzey Afrika ve İspanya" başlıkları ile altı bölüm oluşturan konferanslarında Arap kültürünün gelişmesi ve misyonu üzerinde durur. Birinci bölümde genel olarak kültürlerin doğuşu ve gelişmesine temas edildikten sonra Araplar'ın İslâm'dan önceki hayat tarzları, kültür, sanat, ticaret ve inançları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Hz. Peygamber ile birlikte dünyanın önemli bir kesiminde meydana gelen değişimin dinî, siyasî, kültürel yönden değerlendirilmesi, üçüncü bölümde hilâfet konusu, fetih hareketleri ve sonuçları gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü bölüm, Hz. Osman'dan sonra başlayan hilâfet tartışmalarını ve her yönüyle Emevîler'i inceleler. Beşinci bölümde İslâmiyet'in yayılması, Abbâsîler'in İslâmiyet'e yaptığı hizmetler, içteki çekişmeler, mezheplerin ortaya çıkışı, dinî ve tabii ilimler sahasında kaydedilen gelişmeler ele alınır. Son bölümde İslâmiyet'in Kuzey Afrika ve Avrupa'ya yayılışı ve müslümanların buralardaki faaliyetleri, geride bıraktıkları eserler, yetiştirdikleri âlimler ve Avrupa'nın İslâm kültüründen etkilenişi üzerinde durulur. Bu eser S. Hudâbahş tarafından *The Arab Civilization* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (Cambridge 1925; Kalküta 1926; Lahore 1943). 3. *Von Muhammed bis Ghazâlî* (Jena 1915, 1923). İslâmiyet'in esaslarının teorik ve pratik yönden incelendiği eserin giriş bölümünde Ortadoğu'da hâkim olan dinlere ve topluluklara kısaca temas edildikten sonra Hz. Muhammed'in ortaya çıkışı, peygamber olarak ilâhî vahiy tebliğ edişi, İslâmiyet'in yayılması, vahyin özelliği ve tesiri, Kur'an'ın yazılması ve derlenmesi, hadisler, mezheplerin oluşması ve İslâm filozof ve fıkıhçılarıyla başlıca eserleri ele alınmış, sonraki bölümlerde inanç esasları, ahlâk, cihad ve evlilik gibi konulara dair bazı âyetlerin tercümelerine yer verilmiştir. Ebû Hanîfe ve *el-Fıkhü'l-ekber*'le ilgili bölümde Ebû Hanîfe'nin İslâm akaidinin esasları hakkındaki görüşleri, bunu takip eden Ebû Ca'fer et-Tahâvî'ye dair bölümde Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın inanç sistemi, arkasından Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Kitâbü'l-Lüma'* adlı eserinin üçüncü kısmındaki tartışma, Ebû'l-Leys es-Semerkindî bölümünde vahiy meselesi ve Gazzâlî'ye ayrılan son bölümde de onun çeşitli eserlerinde yer alan ibadet ve ahlâkla ilgili görüşleri incelenmiştir.

B) Neşirleri. 1. *Diwan des Farazdaq, 2. Hâlfte* (München 1900). Daha önce R. Boucher, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaya (Ayasofya, nr. 3884) dayanarak Ferezdak divanını neşretmeye başlamış (Paris 1870-1875), ancak ilk 3000 beyitten sonra bu çalışma durmuştu. Hell, 1898 yılında İstanbul'dan eserin fotoğraflarını sağlayarak yazma nüshanın kalan kısımlarını yayımladı. Bu arada, 467 numaralı kasideden itibaren yazmada eksiklik olduğunun farkına varmış ve Boucher'in istinsah ettiği nüsha ile Cambridge Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı karşılaştırıp ortaya çıkardığı altmış bir sayfalık kısmı *Diwan des Farazdaq, 2. Hâlfte B* adı altında tıpkıbasım olarak neşretmiştir (Leipzig 1901). 2. *Abû Hanîfa, al-Fıkh al-akbar* (Jena 1915, tercümesiyle birlikte). 3. *Muhammad b. Sallâm al-Ğumahî, Die Klassen der Dichter* (Leiden 1916). Hell, 1910'da Kahire'deki el-Mektebetü'l-Hidiviyye'de üzerinde çalıştığı İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtü's-şu'arâ'* adlı eserini altı yıl sonra yayımlamıştır. Daha sonra Chester Beatty Kütüphanesi'nde (Dublin) kitabın bir başka nüshası bulunmuş ve Arthur John Arberry tarafından *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*'te (XIII, [1949-1950], s. 7-22, 602-615) bu nüsha ile Hell'in neşri karşılaştırılarak onun bazı eksiklik ve okunuş farklılıkları ihtiva ettiği ortaya konulmuştur. Üç yıl sonra eser Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından tekrar yayımlanmış (Kahire 1952), Hell'in neşri de 1982'de Beyrut'ta bir ke-re daha basılmıştır. 4. *Neue Hudailiten-Diwane* (I, Hannover 1926; II, Leipzig 1933). Kahire'de el-Mektebetü'l-Hidiviyye'de çalışırken bulduğu Hüzeyl kabilesi şairlerine ait bazı divanların neşridir. Eserin I. cildinde Ebû Züeyb el-Hüzeli'nin, II. cildinde Sâide b. Cüeyye, Ebû Hırâş, Mütenahhil ve Üsâme b. Hâris'in divanları ile tercümeleri yer almaktadır.

Hell, bunlardan başka çeşitli ilmî dergi ve armağan kitaplarında genellikle Arap şiiri ve şairleriyle ilgili birçok makale yayımlamış, ayrıca bazı araştırmacılara eski Arapça metinlerin tercümesi hususunda yardımcı olmuştur (eserlerinin tam listesi için bk. *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde*, XIV, 388-390).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Leipzig 1923, s. 34, 40, 47, 51, 61, 167, 195, 256, 261; J. Fück, *Die arabischen studien in europa*, Leipzig 1955, s. 317-318; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 437; Bedevi, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, s. 424-425; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, XIV, 388-390; H. Wehr, "Hell, Joseph", *Neue Deutsche Biographie*, VIII, Berlin 1969, s. 473.

MEHMET KANAR

HEMDÂN (Benî Hemdân)

(بنو همدان)

Yemen'de yaşayan
Kahtâniler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Kabileye adını veren Hemdân'ın nesebi Hemdân (Evsele) b. Mâlik b. Zeyd b. Evsele b. Rebîa b. Hıyâr b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub vasıtasıyla Kahtân'a ulaşır (Hemdânî, X, 1-7). Ancak bu silsile bazı kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir (Hasan İsâ, s. 21-26). Kabile, Hemdân'ın torunlarından Bekîl ile Hâşid'in çocukları vasıtasıyla çeşitli kolları ayrılarak varlığını günümüze kadar korumuştur (bu iki kabilenin kolları ve zamanımızda yaşadıkları yerler için bk. *İA*, V/1, s. 348-350).

İslâm'dan önce, San'a'dan Sa'de'ye ve Kızıldeniz'den Me'rib'e kadar uzanan geniş toprakların doğusunda Benî Bekîl, batısında Benî Hâşid yaşıyordu. Ancak bu ayırım kesin değildi; çünkü kabilelerin bazı kolları birbirlerine ait bölgelere yerleşmişlerdi. Benî Bekîl'e ait topraklar meyve, sebze ve tahıl ürünleri bakımından çok verimli olmasının yanında şehirleri, kaleleri, hayvancılığa elverişli dağları, verimli ovaları ve özellikle Erhab bölgesinde yetişen develeriyle meşhurdur. Kabile mensupları ziraat ve hayvancılığın yanı sıra madencilikle de uğraşüyor, altın ve gümüş çıkarıp işliyorlardı.

Tarihi çok eskilere giden Hemdân kabilesi, milâttan önce siyasî olarak bağlı bulunduğu Sebe Devleti'nin, adına Yemen'in birçok yerinde mâbedler yapılan baştanrı Makka'ya tapıyordu. Siyasî otoriteyi ele geçirip güçlendiği milâttan sonraki bir buçuk asırlık dönemde ise Riâm (Riyâm) adında kendine ait bir tanrısı vardı. Kabile mensuplarının, savaşımlardan sonra ve hasat zamanında bu tanrının Akvâ tepesinde bulunan putunu ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bazı Hemdânlıların ise Zûnûvâs zamanında Yahudiliğe

girdikleri, bazılarının da muhtemelen IV. yüzyıldan itibaren Bizans kayserlerinin bölgeye gönderdikleri misyonerler vasıtasıyla Hristiyanlığı kabul ettikleri ileri sürülmektedir. Ancak İslâmiyet'in ortaya çıkışından önce bu kabilenin büyük bir çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Yeûk, Yegûs, Süvâ, Ved ve Nesr (Nûh 71/23) adlı putlara tapıyor, bu arada hac ve umre için Mekke'ye gidip özel bir telbiye ile Kâbe'yi tavaf ediyordu. Ebrehe Fil Vak'ası'nda Kâbe'yi yıkmak istediği zaman Hemdânîliler da Yemen Emîri Zûnefer'in öncülüğünde diğer bazı kabilelerle birlikte Ebrehe'nin üzerine yürümüşlerdi. Kaynaklarda bu kabilenin Câhiliye devrine ait birçok savaşına işaret edilmekte ve Bedir Gazvesi günü, Yegûs putunu ele geçirmek isteyen Benî Murâd ile aralarında meydana gelen Rezm (Redm) Savaşı'nı kazandığı belirtilmektedir.

Hemdânîliler'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle ilgili bazı rivayetler Mekke dönemine kadar uzanmaktadır. İbn Sa'd'ın Hişâm b. Muhammed'den naklen verdiği bir habere göre Kays b. Mâlik el-Erhabî el-Hemdânî Hz. Peygamber'e gelir ve müslüman olur. Arkasından da yurduna dönerek kabilesini müslüman eder ve Mekke'ye tekrar gelip durumu Resûl-i Ekrem'e bildirir. Bunun üzerine Resûlullah Kays'ın bu gayretini takdirle karşılar ve bir ahidnâme hazırlatarak onu kabilesinin çeşitli kollarına emîr tayin eder; ayrıca namazlarını kılıp zekâtlarını verdikleri sürece Allah ve Resûl'ün himayesinde olacaklarını bildirir ve 300 "farak"lık (Yemen'de kullanılan bir ölçü) bir tahsisat bağlatır (*et-Tabakât*, I, 340-341). Aynı kaynağa göre Abdullah b. Kays adlı başka bir Hemdânî yine Mekke döneminde Hz. Peygamber'e gelir ve müslüman olur; ancak geri dönerken yolda Zübeyd kabilesinden Zübâb adlı bir kişi tarafından öldürülür (*a.g.e.*, a.y.).

İslâm'a girmeyi kabul eden Hemdân kabilesi, Tebük Seferi dönüşünde (9/630-31) Hz. Peygamber'e bağlılığını bildirmek üzere Mâlik b. Nemat başkanlığında bir heyeti Medine'ye gönderdi. Heyet mensupları önce Resûl-i Ekrem'e hitaben şiirler söyleyerek kabilelerini övdüler; ardından heyet başkanı Mâlik, "Ey Allah'ın elçisi! Hemdân'ın en hayırlı kimseleri süratli develerle İslâm'ın ipine bağlanarak sana geldiler, davetine icâbet ettiler; putlarından da ayrıldılar" dedi. Hz. Peygamber de, "Hemdân, yardım için koştuğu ve sıkıntılara sabrettiği müddetçe ne güzel kabiledir! İslâm'ın abdâlı da

evtâdî da onlardandır" dedi (İbn Sa'd, I, 341); ayrıca namazlarını kıldıkları, zekâtlarını verdikleri müddetçe topraklarını ve meralarını onlara bıraktığını ve kendilerine Allah ve Resûl'ün himayesini verdiğini yazılı olarak bildirdi (İbn Hişâm, II, 596-599). Taberî gibi bazı kaynaklarda, başarısızlığı sebebiyle Hâlid b. Velîd'in yerine 10. yılın Ramazanında (Aralık 631) Yemen'e Hz. Ali'nin gönderilişine ait rivayetlerin doğrudan doğruya Hemdân kabilesiyle ilgili olmadığı ve bu husustaki haberlerin Hz. Ali'yi yüceltmek için uydurulduğu ifade edilmektedir (Taberî, I, 1731-1732; Fayda, s. 104-112). Resûl-i Ekrem'in hastalığı üzerine Yemen'de baş gösteren irtidat hareketlerine, kabilenin ileri gelenlerinden Miş'âr b. Zülmiş'âr'ın uzun bir konuşma yapması üzerine (İbn Hacer, VI, 298-299) iltifat etmeyen Hemdânîliler, Mesrûk b. Zülhâris'i Medine'ye göndererek Hz. Ebû Bekir'e bağlılıklarını bildirmişlerdir (*a.g.e.*, VI, 293).

Yemen'in diğer iki kabilesiyle (Mezhic, Himyer) birlikte İslâm ordusunun yedide birini oluşturan Hemdânîliler (Taberî, I, 2495), ilk İslâm fetihleri sırasında Irak ve Suriye cephelerinde savaşmışlar; Yermük, Kâdisiye ve Nihâvend muharebelerine, Humus, Lazkiye, Medâin, Hemedan ve Horasan'ın fetihlerine katılmışlardır. Mısır'ın Amr b. Âs tarafından fethedilmesi sırasında Babilon şehrinin alınmasında mancınık kullanan bu kabile mensupları Emevîler zamanında Endülüs'ün fethine gitmiş ve bazıları Gırnata çevresine yerleşmişlerdir. Küfe'ye yerleşen Hemdânîliler Cemel ve Siffin vak'alarında Hz. Ali'nin yanında çarpışmışlardır; ayrıca reisleri Saîd b. Kays Siffin'de çok aktif bir rol oynamıştır. Kendilerini "mızrak ve zırhlarım" şeklinde nitelendiren Hz. Ali'nin, "Cennetin kapısında bekçi olsaydım Hemdânîliler'a selâmetle giriniz derdim" anlamında bir beyit söylediği rivayet edilir. Suriye'de Dimaşk, Humus ve Lazkiye'ye yerleşen Hemdânîliler ise Muâviye'nin ve Emevî idaresinin yanında yer almışlar, çeşitli idarî ve askerî görevler üstlenmişlerdir. Küfe'de yaşayanlar, Hz. Ali'den sonra onun çocukları ve Ehl-i beyt mensuplarıyla birlikte hareket ederek Emevîler'e karşı başlatılan çeşitli isyanlarda etkili olmuşlar, meselâ Irak Valisi Haccâc'a karşı başlatılan isyan hareketinin lideri İbnü'l-Eş'as'ın yanında önemli faaliyet göstermişlerdir. Haccâc da İbnü'l-Eş'as'ı fiilen ve ayrıca şiirleriyle destekleyen kabilenin meşhur şairi A'sâ Hemdân'ı öldürtmüştür (83/702). Mısır'da Cize'ye yerleşen

Hemdânîliler buradaki varlıklarını uzun süre devam ettirmişler, ancak tarih içerisinde zamanla eriyip yok olmuşlardır. Anavatanları Yemen'de kalan ve burada bir devlet kuran kabile mensupları (bk. HEMDÂNÎLER) bugün hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Şiirlerinden zamanımıza bazı örnekler ulaşmış Câhiliye devrine mensup Hemdânî kırk beş kadar şairin Mekke şivesini kullanmış olması dikkat çekicidir. Bu şiirler Hasan İsâ Ebû Yâsin tarafından yayımlanmıştır (*Şi'ru Hemdân*, s. 223-316). Hemdân kabilesinin yetiştirdiği en büyük âlim, *el-İklîl min aḥbâri'l-Yemen ve ensâbi Himyer* adlı eserin müellifi Hasan b. Ahmed el-Hemdânî'dir (ö. 344/955'ten sonra). Hemdânî eserinin X. cildini kabilesine ayırmış ve burada kabilenin kolları ile yetiştirdiği meşhur şahsiyetleri anlatmıştır. Hemdânî nisbesiyle tanınan muhaddis, fakih ve diğer âlimlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Ebû'l-Müverri' Muhâdir b. Müverri', Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî, Ebû Hişâm Abdullah b. Nümeyr, Ebû'l-Ganâim Muhammed b. Muhammed, Ali b. İbrâhim ve oğlu Ebû'l-Ekrem Berekât, Ebû Temmâm İbrâhim b. Ahmed, Ebû Zer Ömer b. Zer, Mücâlid b. Saîd b. Umeyr (Sem'ânî, V, 648-649).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir* (nşr. Nâcî Hasan), Beyrut 1408/1988, I, 131-135; II, 509 vd.; İbn Hişâm, *es-Sire't*, II, 596-599; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 340-341; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1717-1718, 1731-1732, 2489, 2495, 3312, 3321, ayrıca bk. İndeks; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 419 vd.; Hemdânî, *el-İklîl* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1368/1948, X, 1-7, 33 vd., 65, 68, 75, 220, ayrıca bk. İndeks; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 392-395, 475-476; Bekrî, *Mu'cem*, IV, 1396; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 647-649; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, VII, 454-456; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 438-439; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 752-754; VI, 293, 298-299, 472; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, VI, 306-308; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, II, 353-373; IV, 447-450; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1388/1968, III, 1224-1225; A. P. Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des arabes*, Graz-Austria 1967, I-III, bk. İndeks; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1389/1969, s. 191-192; Ahmed Hüseyin Şerefeddin, *Dirâsât fi ensâbi kabâ'ili'l-Yemen*, Riyad 1401/1981, s. 46-66; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 101-112; Hasan İsâ Ebû Yâsin, *Şi'ru Hemdân ve aḥbâruḥâ fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Riyad 1403/1983, s. 13-144, 145 vd.; J. Schleifer, "Hâşid ve Bekîl", *İA*, V/1, s. 348-350; a.mlf., "Hemdân", a.e., V/1, s. 418-419; a.mlf. - [W. M. Watt], "Hamdân", *El'* (Fr.), III, 125-126.

MUSTAFA FAYDA